

РЕЦЕНЗІЯ

**кандидата філософських наук, старшого дослідника Антіпової Ольги
Петрівни на дисертацію Савкіна Олега Сергійовича
на тему «Філософсько-методологічні засади встановлення істини
в процесі кримінального провадження», подану на здобуття
ступеня доктора філософії в галузі знань 08 «Право»
за спеціальністю 081 «Право»**

Ступінь актуальності обраної теми дослідження. Актуальність теми рецензованої дисертації не викликає сумнівів, оскільки із запровадженням змагальної моделі кримінального процесу встановлення істини помітно почало втрачати статус його доміантної мети, що призвело до численних суперечностей як на доктринальному, так і на законодавчому рівні. Як цілком слушно зауважує автор роботи, «вилучення об'єктивної істини з переліку цільових завдань кримінального провадження призводить до багатьох суперечностей у законодавстві, котре (хоча й здебільшого в неявній, латентній формі) зберігає зорієнтованість на її встановлення» (с. 14).

Крім того, саме в кримінальному провадженні така діяльність, як обґрунтування й доказування відповідальності за злочин, встановлення меж цієї відповідальності та призначення адекватного покарання, повинна передусім ґрунтуватися на відомостях про істинну картину події кримінального правопорушення. Причому за межами прагнення встановити істину в розслідуваній справі нівелюється власне ідея справедливості судочинства.

Водночас у чинному кримінально-процесуальному законодавстві України поняття «істина» згадується лише один раз – у Конституції України, а саме в контексті статті 31 про необхідність з'ясування істини під час розслідування кримінальної справи.

Після набуття чинності 2012 року Кримінальним процесуальним кодексом України, у тексті якого принцип встановлення істини та власне слово «істина» відсутні взагалі, питання щодо доцільності встановлення істини в кримінальному процесі України суттєво актуалізувалося. У зв'язку з цим

наукову спільноту цікавить закономірне питання про те, чи залишається на сьогодні встановлення істини завданням сучасного кримінального процесу, чи воно витіснене принципом змагальності.

Таким чином, дослідження філософсько-методологічних засад встановлення істини в кримінальному процесі обумовлене потребами сучасної науки.

Наукова обґрунтованість отриманих результатів, наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Вивчення дисертації та наукових публікацій Савкіна О.С. засвідчують логічність структури дослідження, що надало можливість здобувачеві визначити мету, об'єкт, предмет і завдання роботи, усебічно й повно проаналізувати задекларовану тему. Зокрема, мета, яку ставив перед собою автор, полягає в тому, щоб отримати нові наукові результати у формі наукових висновків стосовно визначення філософсько-методологічних засад, на підставі яких уможлиблювалося б вирішення наявних суперечностей у концептуальних підходах до проблеми встановлення істини під час кримінального провадження. Визначену мету дослідження деталізовано в завданнях, які своєю чергою дали змогу окреслити об'єкт і предмет дослідження.

Під час підготовки роботи проаналізовано достатню кількість джерел (182 найменування), критично та ґрунтовно опрацьовано праці науковців за напрямом дослідження, що сприяло виконанню поставлених завдань.

Вивчення анотації й тексту дисертації, змісту публікацій дозволяють стверджувати, що сформульовані в роботі наукові положення, висновки та рекомендації, викладені в загальних висновках і висвітлені в опублікованих працях, достатньо обґрунтовані та відповідають меті й завданням дослідження. Підтвердженням достовірності наукових положень, викладених у дисертації, є належна методологія дослідження, яку становлять комплекс філософських, загальнонаукових і спеціальних методів. Зокрема, було використано методи системного аналізу, абстрагування, узагальнення, формалізації та інформаційного моделювання. У межах дослідження актуальних проблем

методології формування доказової бази в процесі розслідування кримінальних правопорушень та її узгодження з відповідними нормами процесуального законодавства метод нормативного аналізу поєднано із застосуванням методів дедуктивно-логічного аналізу та ймовірно-статистичних оцінок (підрозділ 2.2). Для дослідження логіко-методологічних основ здійснення верифікаційно-доказових процедур (підрозділ 2.3) було використано метод логіко-семантичного аналізу. Дослідження філософсько-правових аспектів нормативного регулювання доказового процесу в кримінальному провадженні (розділ 3) ґрунтується здебільшого на застосуванні методів нормативного та порівняльно-правового аналізу. Поєднання цих методів застосовано в процесі аналізу сучасних дискусій щодо законодавчого визначення мети й завдань кримінального процесуального доказування (підрозділ 3.1), проблеми співвідношення матеріальної та процесуальної істини в правовому регулюванні доказового процесу (підрозділ 3.2) і перспектив розвитку нормативних основ кримінального процесуального доказування в контексті євроінтеграції України (підрозділ 3.3).

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що сформульовані в дослідженні положення та висновки, пропозиції і рекомендації щодо спрямованості кримінального процесу на встановлення істини та щодо можливості поєднання і взаємного доповнення принципу встановлення істини та принципу змагальності в межах однієї системи кримінального процесу, а також методика оцінки доказів на предмет їх належності, допустимості, достовірності й достатності (шляхом її раціоналізації та об'єктивізації логіко-методологічними засобами) та розробка методологічних основ слідчо-експериментального моделювання (шляхом узагальнення й систематизації принципів логічної реконструкції картини розслідуваних подій) можуть бути використані в:

– *законотворчій діяльності* – під час підготовки й обґрунтування законопроектів щодо подальшого вдосконалення нормативного регулювання доказового процесу в межах здійснення кримінального провадження;

– *правозастосовній діяльності* – для формування та оцінювання доказової бази в розслідуваному кримінальному провадженні щодо відповідності не лише формально-юридичним умовам, а й логічним критеріям обґрунтованості, несуперечливості та достатності;

– *освітньому процесі та науково-дослідній роботі* – під час викладання навчальних дисциплін кримінально-процесуального циклу, а також курсів юридичної та прикладної логіки; у межах підготовки наукових заходів і публікацій, спрямованих на подальше дослідження проблем удосконалення правового регулювання та методології розслідування кримінальних правопорушень; під час розроблення навчально-методичних і дидактичних матеріалів; у самостійній роботі здобувачів вищої освіти.

Оцінка змісту дисертації, її структури та рівня виконання поставлених завдань.

Дисертаційна робота має логічне змістове наповнення: наявне чітке визначення мети, завдань, об'єкта і предмета дослідження, наукове й практичне значення одержаних результатів, сформульовано методологічну основу дисертації, зазначено відомості про наукову новизну, а також викладено основні положення, що виносяться на захист, наведено дані про їхню апробацію та наявні публікації за темою дослідження. Структура дисертації побудована відповідно до поставлених завдань. Дисертація складається з анотації, вступу, трьох розділів, які містять дев'ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел і додатків.

В анотації у стислій формі представлено основні тези дисертаційного дослідження, наведено перелік публікацій, у яких викладено основні результати рецензованого дослідження. Анотація викладена українською та англійською мовами і відповідає основному змісту роботи, є релевантною до основних положень дослідження. У вступі обґрунтовано актуальність теми, визначено ступінь її наукової розробки, зв'язок з науковими програмами, мету, завдання, об'єкт, предмет і методи дослідження, емпіричну базу,

сформульовано наукову новизну, практичне значення результатів та зазначено інформацію про апробацію результатів дисертації.

Перший розділ присвячено питанням, пов'язаним із розумінням основних аспектів проблеми встановлення істини в межах кримінального провадження. У цьому розділі також здійснено огляд стану наукового опрацювання питання доцільності встановлення істини в кримінальному процесі в контексті трьох її аспектів, а саме філософсько-гносеологічного, методологічного і нормативного, а також обґрунтовано вибір методології дослідження. Зазначено, що аналіз стану наукового опрацювання проблеми свідчить про наявність численних дискусій, обумовлених передусім неоднозначністю інтерпретації власне змісту поняття «істини» на базовому рівні його осмислення. Методологічна площина питання також характеризується відсутністю одностайності науковців щодо розроблення та впровадження загальної моделі комплексного та координованого застосування методик, здатних забезпечити належний рівень об'єктивності результатів розслідування. Нарешті нормативний аспект виявляє низку суперечностей у підходах до питання необхідності закріплення в кримінальному процесі спрямованості на досягнення істини як мети провадження.

У другому розділі дисертаційного дослідження розкрито гносеологічний зміст поняття «істина» та продемонстровано, яким чином здійснюється його інтерпретація та імплементація в сучасне кримінально-процесуальне й кримінальне право. Автор доходить висновку, що саме суперечливість у концептуальних уявленнях з приводу філософського змісту концепту «істина» є одним з ключових факторів тенденції поступового відходу від неї, чому сприяють також як просування доктрини «постправди», так і процеси реформування кримінального процесу на засадах змагальності. Однак, ураховуючи діалогічний характер кримінального процесу та його заснованість на стандарті доказування «поза розумним сумнівом», змагальна модель його організації має тісно координувати із завданням встановлення істини під час здійснення кримінального провадження. Наголошено на необхідності запровадження під

час здійснення кримінального провадження узгодження нормативних підстав оцінювання доказів щодо їхньої належності, допустимості, достовірності й достатності з логічними критеріями такої оцінки, яка сприятиме об'єктивізації підходів до формування доказової бази в розслідуваній справі.

Третій розділ дисертаційної роботи, зокрема, присвячено сучасним дискусіям щодо законодавчого визначення цілей і завдань кримінального процесуального доказування та проблемі співвідношення матеріальної та процесуальної істини в кримінальному процесі. Автор аргументовано доводить, спираючись на ґрунтовний аналіз кримінально-процесуального законодавства країн Європи та пострадянських країн, а також практики Європейського суду з прав людини, що убачається цілком можливим поєднання в межах однієї моделі кримінального процесу принципів, які мають походження з різних правових систем, а саме: принципу встановлення істини за результатами кримінального провадження, принципу змагальності сторін і стандарту доведення вини «поза розумним сумнівом».

Оформлення дисертації та анотації відповідає вимогам, які висуваються до таких робіт. Структура і зміст підрозділів дисертаційної роботи забезпечують розкриття мети наукового дослідження та виконання поставлених завдань.

Оцінка оформлення дисертації. Робота відповідає Вимогам до оформлення дисертації, затвердженим наказом Міністерства освіти і науки України від 12 січня 2017 р. № 40. Дослідження подано у вигляді спеціально підготовленого рукопису державною мовою обсягом основного тексту 212 сторінок, що повністю відповідає пункту 6 Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44.

Повнота викладу наукових положень, висновків і рекомендацій в опублікованих наукових працях. Результати дослідження Савкіна О.С.

висвітлено в п'яти статтях, три з яких опубліковано в журналах, визнаних Міністерством освіти і науки України науковими фаховими виданнями з юридичних наук категорії «Б», а дві – у наукових періодичних виданнях інших держав, а також у трьох роботах апробаційного характеру. Опубліковані роботи повністю відображають основний зміст дисертаційної роботи та відповідають вимогам пункту 8 Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44.

Дисертація та опубліковані роботи засвідчують, що їх автор провів ґрунтовне наукове дослідження з попереднім належним чином здійсненим оприлюдненням отриманих результатів.

Відсутність порушення академічної доброчесності. Дисертаційна робота є самостійним науковим дослідженням, у якому відображено власні ідеї та напрацювання автора, що своєю чергою уможливило досягнення поставлених у роботі завдань. Робота містить теоретичні положення та висновки, сформульовані дисертантом особисто. Використані ідеї і положення науковців мають відповідне посилання та використані з метою підкріплення ідей і думок автора. Під час вивчення змісту дисертації та наукових публікацій Савкіна О.С. не виявлено фактів академічного плагіату, фабрикації та фальсифікації.

Наукова новизна положень і висновків дисертації полягає в тому, що вперше було проведено дослідження, у якому здійснено систематизоване філософсько-правове обґрунтування необхідності збереження нормативної вимоги встановлення істини за результатами кримінального провадження в умовах реформування кримінального процесу в Україні. У результаті дослідження обраної теми здобувачем особисто отримано низку нових положень, які виносяться на захист, зокрема:

вперше:

– доведено, що, з огляду на гносеологічну різноплановість філософського та кримінально-процесуального пізнання (на відміну від

першого, встановлення істини в межах кримінального процесу спрямоване не на осмислення природи речей, а лише на підтвердження чи спростування певних значущих у справі фактичних обставин) будь-які суперечності у філософських оцінках істинності тлумачень такої природи не можуть слугувати підставами для відмови від поняття «істина» в кримінальному провадженні (адже встановлення істини в справі є необхідним компонентом і головним засобом прийняття обґрунтованого та справедливого рішення як мети правосуддя);

– на основі комплексного трирівневого аналізу (здійснюваного в єдності таких його аспектів, як філософсько-гносеологічний, методологічний і нормативний) аргументовано неможливість несуперечливої концептуалізації та нормативного забезпечення ідеї права як такої за межами спрямованості на встановлення істини, а також окреслено потенційні шляхи уникнення таких суперечностей (зокрема, шляхом узгодження юридичних методів з логічними критеріями доказовості);

– обґрунтовано можливість поєднання в межах однієї моделі кримінального процесу принципів, які первинно походять з різних правових систем, а саме: принципу встановлення істини за результатами кримінального провадження, принципу змагальності сторін і стандарту доведення вини «поза розумним сумнівом». Крім того, вдалося дійти висновку про те, що встановлення істини (у її матеріальному, формальному чи договірному аспекті) є необхідним компонентом мети кримінального процесуального доказування на всіх стадіях цього процесу;

– продемонстровано бездоказовість аргументацій відмови від поняття «об'єктивна істина» в кримінальному процесі, заснованих на його помилковій інтерпретації як істини абсолютної та невизнанні можливості її досягнення суб'єктом; натомість обґрунтовано, що будь-яка суб'єктивна форма показань щодо обставин, які мають значення для кримінального провадження, частково корелює з об'єктивними характеристиками трансльованих ними реальних

подій, а тому може бути верифікованою або ж фальсифікованою в контексті наявної фактичної інформації;

– спростовано поширене ототожнення об'єктивної та матеріальної істини: остання (як правова, а не гносеологічна категорія) пов'язана не лише з адекватністю відображення певної реальної ситуації, а й із її адекватною юридичною оцінкою; водночас доведено, що в будь-якому випадку (незалежно від того, чи йдеться про матеріальну або ж формальну (процесуальну) істину) необхідною (з погляду самої ідеї правової справедливості) є пряма чи опосередкована їхня узгодженість із встановленою під час кримінального провадження об'єктивною істиною;

– аргументовано, що в напрямі адаптації вітчизняного доказового права до відповідних європейських і світових стандартів найконструктивнішим підходом є спрямованість не на «заміщення» традиційних норм запозиченими, а на такий їх раціональний синтез, у результаті якого досягалося б, з одного боку, інтегрування переваг альтернативних процесуальних моделей, а з іншого – забезпечення взаємної компенсації їхніх хиб і функціональної обмеженості;

– обґрунтовано, що питання стосовно достовірності доказів не слід вирішувати на рівні самого лише внутрішнього переконання суб'єктів процесуальної діяльності: об'єктивна виключеність «розумних сумнівів» у такій достовірності може бути досягнута засобами техніко-криміналістичного забезпечення слідчих дій. З огляду на зростання потенціалу зазначених засобів розслідування та досяжності високих доказових стандартів, дедалі більш виправданою стає нормативна орієнтація на встановлення істини під час кримінального провадження;

удосконалено:

– методологічні засади дослідження проблеми встановлення істини в кримінальному провадженні (шляхом оптимізації комбінування загальнонаукових і спеціальних методів у процесі такого дослідження);

– методика оцінки доказів щодо їх належності, допустимості, достовірності й достатності (шляхом її раціоналізації та об'єктивізації логіко-методологічними засобами);

– методологічні основи слідчо-експериментального моделювання (шляхом узагальнення й систематизації принципів логічної реконструкції картини розслідуваних подій);

набули подальшого розвитку:

– визначення мети й завдань кримінального процесуального доказування (шляхом обґрунтування висновку про те, що мета встановлення істини є цілком сумісною з принципом змагальності та стандартом доведення «поза розумним сумнівом»);

– концептуальні підвалини розроблення методологічних стратегій розслідування (у напрямі взаємоузгодження їх статичних і динамічних аспектів);

– методика організації та проведення допиту (шляхом залучення логічних алгоритмів своєчасного «відсіювання» недостовірної інформації, здійснюваного на основі критеріїв її раціональної прийнятності);

– методологічні засади усунення колізій, неузгодженостей і прогалів у нормативному регулюванні процесуального доказування, зумовлених нечіткістю критеріїв оцінки доказів (шляхом коригування таких критеріїв на підставі логічних принципів визначеності, несуперечливості та достатності);

– інтерпретація змісту поняття «істина» в доктрині кримінального процесу (завдяки вирішенню низки дискусійних питань стосовно співвідношення понять «матеріальна істина», «об'єктивна істина», «процесуальна істина» та «договірна істина»).

Дискусійні положення та зауваження до дисертації. Попри переваги дисертаційного дослідження Савкіна О.С., слід звернути увагу на деякі висновки і твердження, які викликають певні сумніви або потребують додаткового аргументування, а саме:

1. Під час опису та аналізу сучасних філософських підходів до інтерпретації змісту поняття «істина» не зовсім зрозуміло, якому саме з таких підходів надає перевагу автор і чим саме він таке переконання обґрунтовує.

2. Висловлена в дисертації теза про можливість поєднання в межах однієї моделі кримінального процесу принципів, які первинно походять з різних правових систем, а саме принципу встановлення істини за результатами кримінального провадження, принципу змагальності сторін і стандарту доведення вини «поза розумним сумнівом», виглядає як така, що потребує подальшого наукового опрацювання, оскільки зазначені принципи більшість дослідників продовжують розглядати як взаємовиключні.

3. Варто було врахувати те, що чинне кримінальне процесуальне законодавство в частині доказового права апелює передусім до внутрішнього переконання суб'єктів процесуальної діяльності, а не до об'єктивної істини.

4. Автор майже не приділив увагу історико-правовим аспектам розглядуваної проблеми, які могли б суттєво доповнити проведене дослідження.

Водночас слід зазначити, що висловлені зауваження мають рекомендаційний характер, не ставлять під сумнів і не знижують цінність отриманих наукових результатів Савкіна О.С. Дослідження є актуальним, містить елементи наукової новизни та практичної цінності, характеризується оригінальним авторським підходом і самостійністю ідей.

Висновок про відповідність роботи вимогам, установленим МОН України: дисертація Савкіна О.С. на тему «Філософсько-методологічні засади встановлення істини в процесі кримінального провадження» є завершеною, комплексною, самостійно виконаною кваліфікованою науковою працею. Робота містить всі необхідні для такого дослідження компоненти, а саме критичний аналіз наукового доробку попередніх дослідників, поєднання різних методів доктринального пізнання, звернення до досягнень різних галузей права та опрацювання практики і законодавства іноземних країн. У дисертаційній роботі сформульовано низку важливих наукових пропозицій та

рекомендацій для правозастосовної діяльності, які в комплексі розв’язують важливу теоретичну та практичну проблему. Дисертація відповідає спеціальності 081 «Право», а за своєю актуальністю, ступенем новизни, постановкою та способом вирішення поставлених питань, теоретичним і практичним підґрунтям та обґрунтованістю одержаних результатів відповідає вимогам Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12.01.2022 № 44, та наказу МОН України «Про затвердження Вимог до оформлення дисертації» від 12.01.2017 № 40 (зі змінами від 12.07.2019), а її автор – Савкін Олег Сергійович заслуговує на присудження ступеня вищої освіти доктора філософії за спеціальністю 081 «Право».

**Рецензент –
завідувач редакційно-видавничого
відділення відділу організації наукової
діяльності Національної академії
внутрішніх справ, кандидат філософських
наук, старший дослідник**

Ольга АНТИПОВА

